

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक शिक्षक प्रशिक्षक परिषद

राज्यस्तरीय वार्षिक अधिवेशन
२००७

अंतर्गत सादर करावयाचा

*

(चिंतन विषय - शिक्षक शिक्षणाचा गुणात्मक विकास)

*

--:शोध निबंध विषय :-

सर्जनशीलतेसाठी शिक्षणाचे तात्त्विक अधिष्ठान
(Philosophical Foundation of Education for Creativity)

*

डॉ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला.

*

शोधनिबंधाचा सारांश
सर्जनशीलतेसाठी शिक्षणाचे तात्त्विक अधिष्ठान
(Philosophical Foundation of Education For Creativity)

डॉ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला.

आज जागतिक स्तरावर ज्ञान, अध्ययन, सृजन इत्यादी विषयावर चर्चा होत आहे. ज्ञानाचा नवीन आयाम शोधण्यात आज जागतिक स्तरावर यश प्राप्त झाले आहे. नवीन संकल्पना शिक्षणाच्या क्षेत्रात आलेल्या आहेत. २००९ साली युनेस्कोच्या स्थापनेला ६० वर्ष पूर्ण झाली. ह्यानिमित्ताने युनेस्कोने शिक्षण क्षेत्रासमोर ६० आव्हाने ठेवली आहेत. नित्यनूतन ज्ञानाचा हा प्रवाह अव्याहतपणे वाहतो आहे. नवनवीन संकल्पनांमुळे ज्ञानात भर पडते आहे व शिक्षण क्षेत्र हे अधिकाधिक समृद्ध होत आहे व जसजसे हे क्षेत्र समृद्ध होत आहे तसतसा व्यक्तीच्या ज्ञानात्मक कक्षा ह्या रुंदावत आहेत. अनेक संकल्पनांना आज आधुनिकतेचे संदर्भ प्राप्त झाले आहे. त्यातीलच एक महत्त्वपूर्ण संकल्पना म्हणजे **Education for Creativity**

प्रस्तुत शोध निबंधातून या विषयावर आधुनिक काळातील गरजांच्या स्वरूपात प्रकाश टाकण्यात आला आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधाचे उद्देश पुढील प्रमाणे आहेत.

अ) प्राथमिक उद्देश :

- १) Creativity ह्या संकल्पनेचा नवीन आशय सांगणे.
- २) Education for Creativity ही संकल्पना स्पष्ट करणे.

ब) दुसऱ्या उद्देश : सृजनशीलता शिक्षणाच्या संदर्भात -

- १) शिक्षणाच्या उद्देशांची मांडणी करणे.
- २) सृजनशीलतेची संसाधने स्पष्ट करणे.
- ३) अध्ययन अध्यापन पद्धती सांगणे.
- ४) अध्ययनकर्त्याचे गुण विशद करणे.
- ५) शिक्षकाचे गुण विशद करणे.
- ६) सृजनशीलता मूल्यमापनाचा दृष्टिकोन मांडणे.
- ७) सृजनशीलता विकसनाचा पाठपुरावा स्पष्ट करणे.

गृहितक : प्रस्तुत शोध निबंधासाठी असे गृहित धरण्यात आले की,

Creativity Can learn and Can develop

विविध संदर्भ साहित्यांचा आधार घेवून प्रस्तुत शोध निबंधात **Education for Creativity** च्या संदर्भात सर्वांकश अभ्यास करण्यात आला आहे. अभ्यासकांना हा शोधनिबंध निश्चित उपयुक्त ठरेल.

डॉ. वसुधा विनोद देव अधिव्याख्याता

सर्जनशीलतेसाठी शिक्षणाचे तात्त्विक अधिष्ठान
(Philosophical Foundation of Education for Creativity)

डॉ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला.

आज जागतिक स्तरावर ज्ञान, अध्ययन, सृजन इत्यादी. विषयावर चर्चा होत आहे. ज्ञानाचा नवीन आराम शोधण्यात आज जागतिक स्तरावर यश प्राप्त झाले आहे. नवीन संकल्पना शिक्षणाच्या क्षेत्रात आलेल्या आहेत. २००९ साली युनेस्कोच्या स्थापनेला ६० वर्ष पूर्ण झाली. ह्यानिमित्ताने युनेस्कोने शिक्षण क्षेत्रासमोर ६० आव्हाने ठेवली आहेत. नित्यनूतन ज्ञानाचा हा प्रवाह अव्याहतपणे वाहतो आहे. नवनवीन संकल्पनांमुळे ज्ञानात भर पडते आहे व शिक्षण क्षेत्र हे अधिकाधिक समृद्ध होत आहे व जसजसे हे क्षेत्र समृद्ध होत आहे तसतसा व्यवस्थापकीय ज्ञानात्मक कक्षा ह्या रुंदावत आहेत. अनेक संकल्पनांना आज आधुनिकतेचे संदर्भ प्राप्त झाले आहे.

प्रस्तुत शोध निबंधातून या विषयावर आधुनिक काळातील गरजांच्या स्वरूपात प्रकाश टाकण्यात आला आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधाचे उद्देश पुढील प्रमाणे आहेत.

अ) प्राथमिक उद्देश :

- १) Creativity ह्या संकल्पनेचा नवीन आशय सांगणे.
- २) Education for Creativity ही संकल्पना स्पष्ट करणे.

ब) दुसऱ्या उद्देश : सृजनशीलता शिक्षणाच्या संदर्भात --

- १) शिक्षणाच्या उद्देशांची मांडणी करणे.
 - २) सृजनशीलतेची संसाधने स्पष्ट करणे.
 - ३) अध्ययन अध्यापन पद्धती सांगणे.
 - ४) अध्ययनकर्त्याचे गुण विशद करणे.
 - ५) शिक्षकाचे गुण विशद करणे.
 - ६) सृजनशीलता मूल्यमापनाचा दृष्टिकोन मांडणे.
 - ७) सृजनशीलता विकसनाचा पाठपुरावा स्पष्ट करणे.

गृहितक : प्रस्तुत शोध निबंधासाठी असे गृहित धरण्यात आले की,

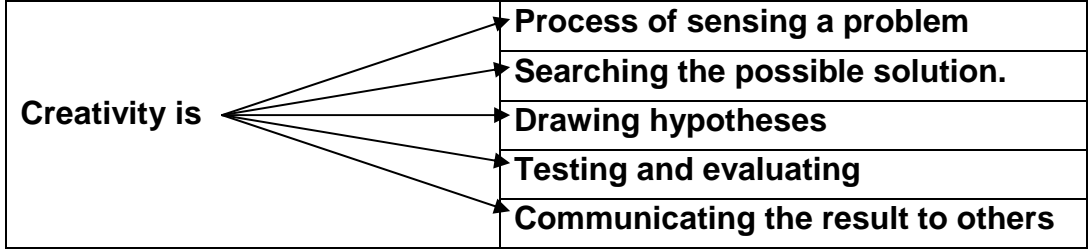
Creativity Can learn and Can develop

पूर्वी अध्यापन ही एक कला आहे असे मानण्याचा प्रघात होता. पण आज अध्यापन हे एक शास्त्र आहे असा सिद्धांत दृढ झाला व शास्त्राच्याच चौकटीत अध्यापन शास्त्र उदयाला आले. तद्गत व्यवस्थापकीय नवनिर्मितीची क्षमता ही दैवी देणगी आहे हे समिकरण आज बदलले आहे व नवनिर्मितीची क्षमता ही केवळ

उपजतच असते असे नाही तर ही क्षमता संपादीत सुद्धा असते असा नव्याने विचार प्रवाह आज निर्माण झाला आहे. ज्याला आम्ही सृजनशीलता म्हणतो.

प्राचीन काळापासून ह्या संकल्पनेचा विचार केल्यास ही संकल्पना प्रज्ञा, प्रतिभा ह्यांच्याशी निगडित होती असे आपणास आढळते. मध्ययुगीन काळात कलांचा परिपोष झाला व त्यानुसार ही संकल्पना कलेशी जोडली गेली व “Development of New Idea and original product is particularly human characteristics” हा विचार प्रवाह प्रचलित झाला. पण आधुनिक काळात मात्र मानवाचा मेंदु हा वैश्विक बनला. मानवी मेंदुने कृत्रिम मेंदु बनविला. ह्या मेंदुमध्ये फक्त मानवी भावना सोडल्या तर सर्व गुणधर्म त्याने प्रदान केले. त्याच्या सृजनशीलतेला नवीन धुमारे फुटले नवीन फांधा फुटल्या. युग अधिक वेगवान झाले. ह्या वेगवान युगात सहभागी होण्यासाठी तेवढ्याच वेगाने innovative विचार करण्याच्याची आवश्यकता जगाला भासायला लागली. ज्ञानाच्या नित्यनूतनत्वाचा वेग प्रचंड वाढला आणि ह्यातुनच एक संकल्पना उदयाला आली व ती म्हणजे “Creativity Can develop, Creativity can learn” अर्थात सृजनशीलतेच्या संदर्भात विकास व अध्ययन ह्या संकल्पना जोडल्या गेल्या व त्याचा परिणाम असा झाला की, २० व्या शतकात सृजनशीलतेचा विचार हा ज्ञानशाखेच्या स्वरूपात करण्यात येऊ लागला १८६९ मध्ये गॉल्टन ह्या तज्ज्ञाने सर्जनशीलतेचा सर्वप्रथम शास्त्रशुद्ध अभ्यास केला आहे असे आपल्या लक्षात येते. शिक्षणाच्या संदर्भात विचार केल्यास १९९० पासून शिक्षणाने सृजनशीलतेला प्राधान्य द्यावे ही विचारधारा दृढ केली. १९६० मध्ये इंग्लंडमध्ये प्राथमिक शिक्षणात सर्जनशीलतेचा विकास करण्यात यावा असे Piowden Report मध्ये नमूद करण्यात आले होते. भारताच्या संदर्भात विचार केल्यास N.C.F 2005 मध्ये मध्ये सृजनशीलतेबाबत सखोल विचार करण्यात आला आहे- N.C.F २००९ मध्ये ज्ञान व सृजन ह्यांचा सहसंबंध तज्ज्ञांनी जोडला आहे. रचनात्मक दृष्टिकोनातून विचार केल्यास अध्ययन ही ज्ञाननिर्मितीची प्रक्रिया आहे ह्या विचारांना तज्ज्ञांनी मान्यता दिली आहे. व्यवृती आपल्या पूर्वानुभवाच्या आधारावर ज्ञानाची रचना करतो. अर्थ निर्मिती हेच खरे शिक्षण आहे व ह्या शिक्षणप्रक्रियेत व्यस्त असणारा बालक नवीन ज्ञानाचे सृजन करू शकतो. N.C.F २००९ मध्ये ह्याबाबत एक स्वतंत्र परिच्छेद देण्यात आला आहे. “Learning teaching For Creativity” हा विचार आपणही स्वीकारला आहे व त्या अनुषंगाने शिक्षणाची वाटचाल सुरु आहे. N.C.F २००९ मध्ये ह्यालाच Teaching For construction of Knowledge असे संबोधण्यात आले. व ह्याबाबत विवेचन करतांना पहिलेच विधान केले आहे की “Learning is a process of the construction of Knowledge. Learners actively construct their own knowledge by connecting new Ideas to existing Ideas on the basis of Material activities presented to them. Knowledge construction करिता अध्ययन अध्यापन ह्या संकल्पनेचा स्वीकार नवीन अध्यापन पद्धतीत करण्यात आलेला आहे.

परिभाषा : N.C.F २००९ मध्ये आलेल्या ह्या विचारवे मूळ Seltzer व Bentley ह्यांच्या पुढील परिभाषेत आपणास आढळते. "Creativity is an application of knowledge and skills in New ways to achieve a value goal." Torrence ह्या तज्ज्ञाने Psychometric Approach to creativity हा सिद्धांत मांडताना creativity ची परिभाषा पुढील प्रमाणे केली आहे.

स्टर्नबर्ग व लुबर्ट यांनी Investment Theory of Creativity हा सिद्धांत मांडत असतांना व्यवृतीमध्ये सर्जनशीलता निर्माण अथवा वृद्धीगत करता येते असे नमुद केले आहे. एडवर्ड व स्प्रीगेट ह्यांनी System approach मांडत असतांना तर Pedagogical strategies दिल्या आहेत. Creativity च्या संदर्भात विविध उपगमांचा सुद्धा विचार झालेला आपणास आढळतो.

सर्जनशीलतेच्या विविध परिभाषांच्या आधुनिक संदर्भात आपण विचार केला.

१) शिक्षणाची ध्येय :

सर्जनशीलतेसाठी शिक्षणाच्या ध्येयांचा विचार करतांना सर्वप्रथम सर्जनशीलतेची लक्षणे काय आहेत ह्याचा विचार करणे महत्त्वाचे ठरते. कारण ही लक्षणे शिक्षणातून आपणास वृद्धीगत करावी लागतील.

ब्रोलीन ह्या तज्ज्ञांनी Creative Person चे खालील लक्षणे सांगितली आहेत.

- १) Strong Motivation
- २) Endurance
- ३) Intellectual Curiosity
- ४) Deep Commitment
- ५) Independence in thoughts and action
- ६) Strong desires for self realization
- ७) Strong sense of self
- ८) Strong Self realization
- ९) Openness to impression from within and without
- १०) Attracted to complexity
- ११) High sensitivity
- १२) High capacity for emotional involvement in their Investigation.

वरील लक्षाणांवा विचार करता शिक्षणाला आता खालील शिक्षण विषयक ध्येयाचा पुनश्च विचार करावा लागेल.

- १) स्वयंप्रेरणा वृद्धिंगत करणे
- २) बौद्धिक जिज्ञासा संवर्धन
- ३) बांधिलकी प्रति सकारात्मक दृष्टिकोन वृद्धिंगत करणे
- ४) स्वतंत्र विचार व कृतिक्षमता विकसित करणे

- ५) आत्मविष्काराच्या तिव्र इच्छांची जागृती करणे.
- ६) स्वःभावनेच्या संवेदना वृद्धिंगत करणे.
- ७) अध्ययनातील भावनिक गुंतवणुक वाढविणे.
- ८) उच्च कोटीची संवेदना वृद्धिंगत करणे.
- ९) विद्यार्थ्यांमध्ये चिकित्सक विचार करण्याची क्षमता वाढविणे.
- १०) समस्या नियकरणाची क्षमता वाढविणे / मर्मदृष्टी विकसित करणे.
- ११) प्रत्येक संधी, आव्हाने, जबाबदाऱ्या प्रति सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण करणे.
- १२) नवीन समस्या ओळखण्याची क्षमता निर्माण करणे.
- १३) ज्ञानसंक्रमणाची क्षमता वृद्धिंगत करणे.
- १४) अध्ययनातील विश्वास वाढविणे.
- १५) ध्येयाप्रति एकाग्रतेची क्षमता निर्माण करणे.

सर्जनशीलता निर्मितीची संसाधने :

Investment theory of creativity हा सिद्धांत मांडताना स्टर्नबर्ग व लुबर्ट ह्यांनी Creativity वृद्धिंगत करण्यासाठी सहा संसाधने सांगितली आहेत. ती पुढील प्रमाणे :-

१) बुद्धिमत्ता :

हे सृजनशीलतेचे महत्त्वपूर्ण असे संसाधन आहे. बुद्धिमतेची संकल्पना स्टर्नबर्ग व लुबर्टने पुढील शब्दात मांडली आहे. **Defination and Redefination ability to think insightly आणि Seeing the things in a stream of inputs.** या ठिकाणी हा विचार महत्त्वाचा आहे की ज्या समस्याचे मर्मदृष्टीने विचार करायच्या आहे. त्या प्रथम स्थळी निश्चितच नसतात. म्हणजेच विचार करणाऱ्या साठी त्या नविनतम असतात. अशा समस्या ओळखण्याची क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करावयास हवी शिवाय पाहिलेल्या वस्तुचा नाविन संदर्भात आनंद उपभोगण्याची क्षमता त्याच्या ठिकाणी विकसित करायला हवी.

२) ज्ञान :

ज्ञान हे उपयोगात्मक (Useable) असावे. ज्ञानाचा वापर करण्याची पात्रता विद्यार्थ्यांच्या अंगी निर्माण व्हावी ह्या बाबतीत त्यांना भान हवे की **“Why I am learning particular Knowledge”**

३) व्यक्तिमत्त्व :

सृजनशीलता निर्मितीमधील हा अत्यंत महत्त्वाचा घटक आहे. ह्या बाबतीत स्टर्नबर्गने व्यक्तित्वाचे जे घटक सांगितले ते पुढीलप्रमाणे आहेत.

- Tolerance for ambiguity
- Willingness to Surmount, obstacles and preserver
- Willingness to grow
- Willingness to take risk
- Belief in oneness

वरील घटक हे सृजनशीलता निर्माण करणारी महत्त्वाची संसाधने आहेत.

४) परीसर :

सृजनशीलता निर्मितीच्या कार्यात पर्यावरणाचा वाटा महत्त्वाचा आहे. निर्मिती, प्रत्याभरण व मूल्यांकन ह्या तिन्ही स्तरावर पर्यावरणाची अनुकूलता वातावरणाची अनुकूलता आवश्यकता आहे.

सृजनशीलता निर्मितीच्या प्रक्रियेत वरील संसाधने ही एक प्रकारची Investment आहे.

सृजनशीलतेचा System Approach मांडत असतांना एडवर्ड व स्पिगेट ह्यांनी सृजनशीलता निर्मितीत खालील घटक महत्त्वाचे मानले आहेत.

१) Time २) Space ३) Rich Resource Materials ४) Climate ५) Occasion

अध्ययन अध्यापन पद्धती :

सृजनशीलता निर्मिती कार्यात अध्ययन व अध्यापनाला विशेष महत्त्व आहे. विविध आधुनिक अध्यापन पद्धतीच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये सृजनशीलता निर्माण करता येते.

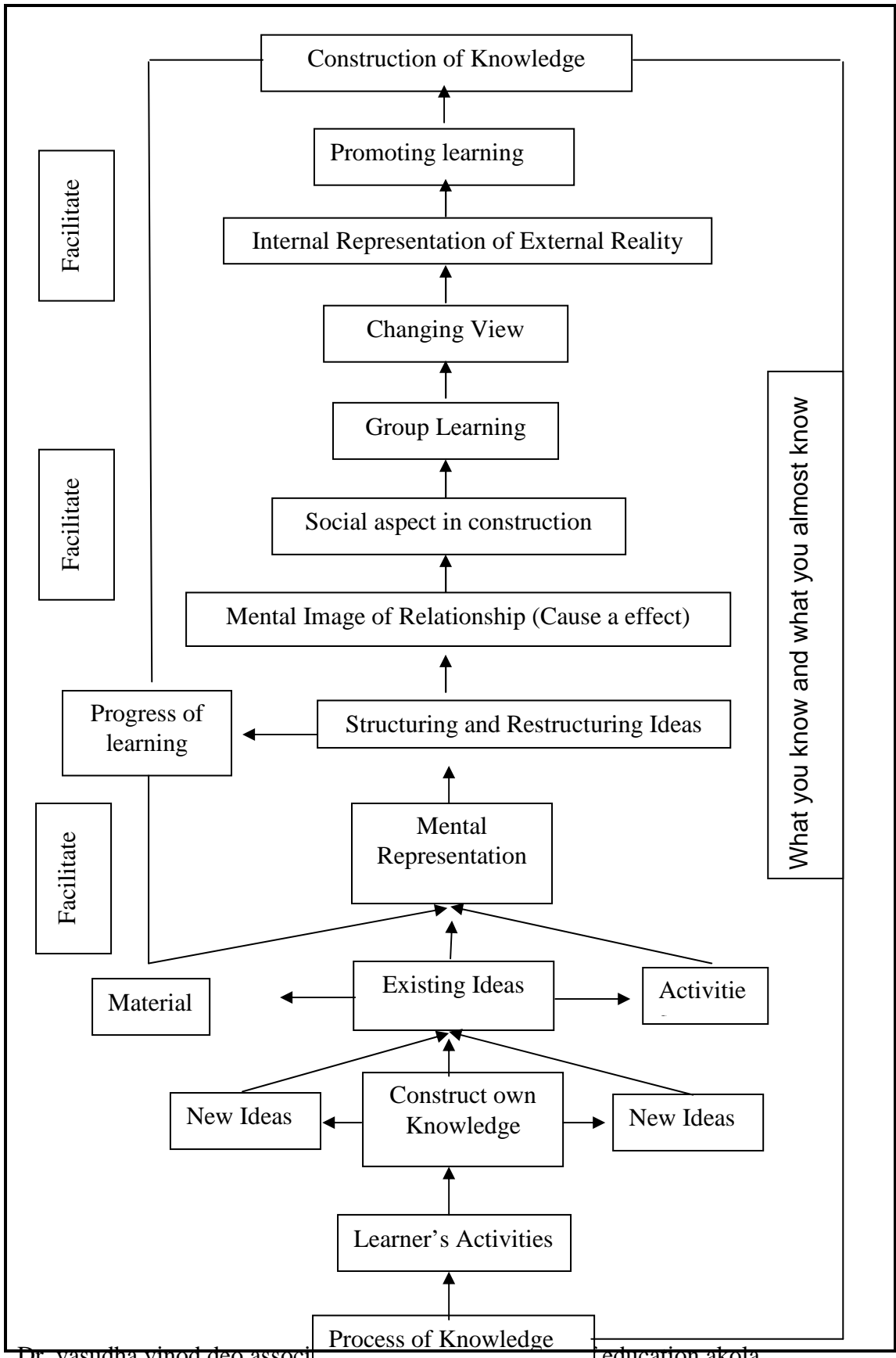
N.C.F २००७ मध्ये ह्या संदर्भात असे नमुद करण्यात आले आहे की, "School must provide Opportunities to question, enquire, debate, reflect, and arrive at concepts or create new Ideas." व ह्याकरिता प्रामुख्याने Role Play, Brain storming enquiry Method, Questioning इत्यादी पद्धतींचा वापर मोठ्या प्रमाणात व्हायला हवा. एखाद्या प्रश्नाचे अचूक उत्तर जेव्हा आम्ही विद्यार्थ्यांकडून अपेक्षित करतो. तेव्हा ते उत्तर सावेबंद असते. सृजनशीलतेसाठी असणाऱ्या शिक्षणात ही प्रक्रिया कदाचित उलटी असू शकते म्हणजेच एखाद्या प्रश्नाचे अचूक उत्तर विचारण्यापेक्षा, काही अचूक उत्तरासाठी विविध प्रश्नांची रचना विद्यार्थ्यांकडून करून घेतल्यास नवनिर्मितीला चालना मिळते. N.C.F २००७ मध्ये नमुद करण्यात आले आहे की, "We must ask ourselves why we only ask children to give answers to Question. Even the ability to make a set of questions for given answers is a valid test of learning"

अध्यापनात खालील बाबींवर विशेष भर देण्यात यावा ही बाब National curriculum framework for teacher education 2006 मध्ये N.C.T.E ने सुचविली आहे. accomplishment of tasks, Insight and competence, open ended activities या

Dr. vasudha vinod deo associate professor govt college of education akola

करीता N.C.T.E ने पुढील अध्यापन पद्धती सुचविल्या आहेत. Problem oriented, Case studies, Simulation, Role play, Action research.

N.C.F २००७ नुसार सृजनशीलता शिक्षणात Process of Knowledge Construction हे कसे असते ही बाब पुढील आकृतीवरून लक्षात येईल. Process of Knowledge construction मध्ये असे गृहित धरले जाते की "This process is a zone between what you Know and what you almost know"

अध्ययनकर्त्याचे गुण :

ह्या संपूर्ण प्रक्रियेत अध्ययन कर्त्यामध्ये काही गुण असावे लागतील हे गुण अगदी मूलभूत आहे. Sheltzer आणि Bentley ने ह्या गुणाबाबत पुढील प्रमाणे विवेचन दिले आहे.

- १) The ability to Identity new problems Rather than depending on others to defined them.
- २) The ability to transfer Knowledge gain in one context to another in order to solve a problem.
- ३) A capacity to Focus attention in the pursuits of goal or set of goal.

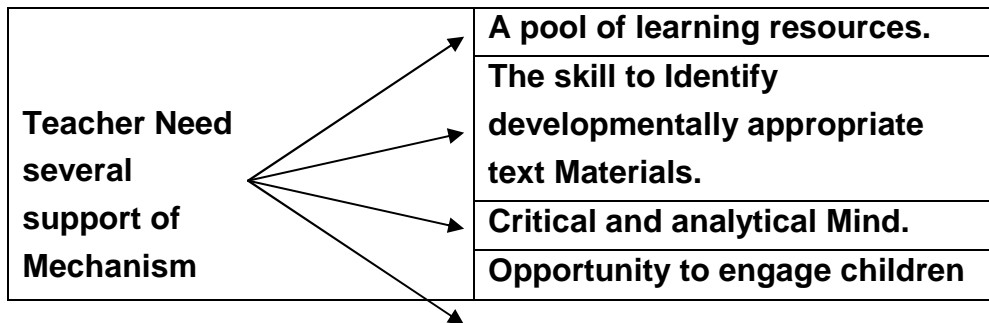
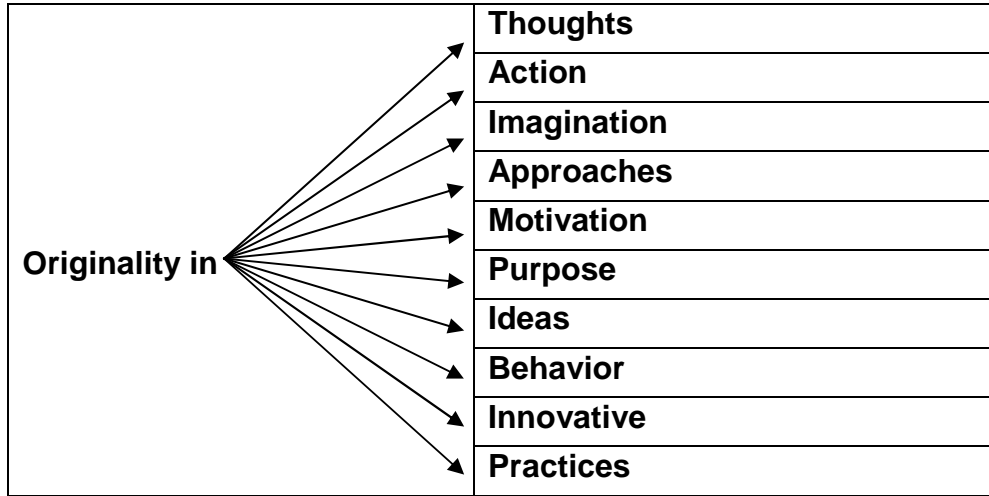
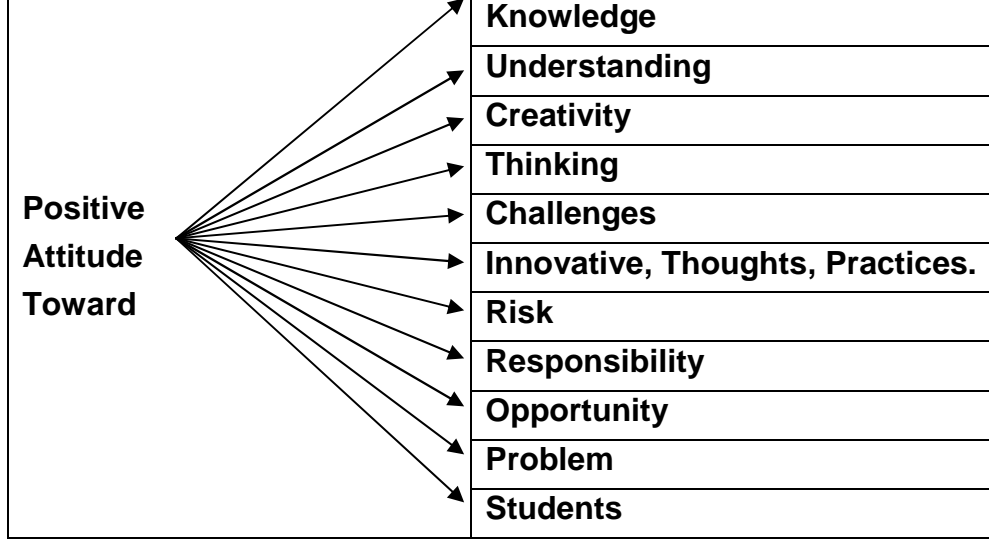
अध्ययन कर्त्याच्या वरील गुणांचे अवलोकन केल्यास Ability ही महत्त्वाची आहे असे आपणास लक्षात येते व प्रत्येक व्यवस्थेमध्ये क्षमता आहे अगदी लहान मुल प्रथमतःशाळेत पदार्पण करतो तेव्हाव त्याच्यातील विकसित क्षमता घेवूनच तो शाळेत प्रवेश करतो असे आज शिक्षणतज्ज्ञांचे मानणे आहे.

खालील बाबी त्याच्या ठिकाणी अस्तित्वात असतात.

- १) Why, How, What असे प्रश्न तो सातत्याने करत असतो.
- २) एखाद्या समस्याला तो आश्चर्यकारक वळण देतो.
- ३) तो Unusual प्रश्न विचारतो.
- ४) स्वतंत्रपद्धतीने विचार करतो.
- ५) विविध बाबींमध्ये सहसंबंध लावण्याचा प्रयत्न करतो.
- ६) तो समस्यातर ओळखतो पण समस्यांचे सामान्यीकरण ही करतो.
- ७) आपल्या कल्पना तो योग्य रितीने संप्रेषित करू शकतो.
- ८) शक्यता आढळाने व क्षमता तो पाहू शकतो.
- ९) वस्तु घटनेची कल्पना तो मनःचक्षुनी करू शकतो.
- १०) घटनेला Different point of View ने पाहतो.
- ११) कल्पना व प्रयोग ह्यांच्याशी खेळतो.
- १२) कल्पनांच्या माध्यमातून ते संकटावर मात करतात.
- १३) ते स्वतः नविन कल्पनांचे स्वागत करतात.
- १४) सातत्याने आपल्या कल्पनांचे व विचारांचे नुतनीकरण करतात.
- १५) आपल्या प्रगतीचे ते मूल्यमापन करतात.
- १६) हे योग्य आहे का ? हे आवश्यक आहे का ? अशा आशयाचे स्वप्रश्न करतात.
- १७) स्वतःच्या अंतर्निहित शक्तीवर त्यांच्या विश्वास असतो.

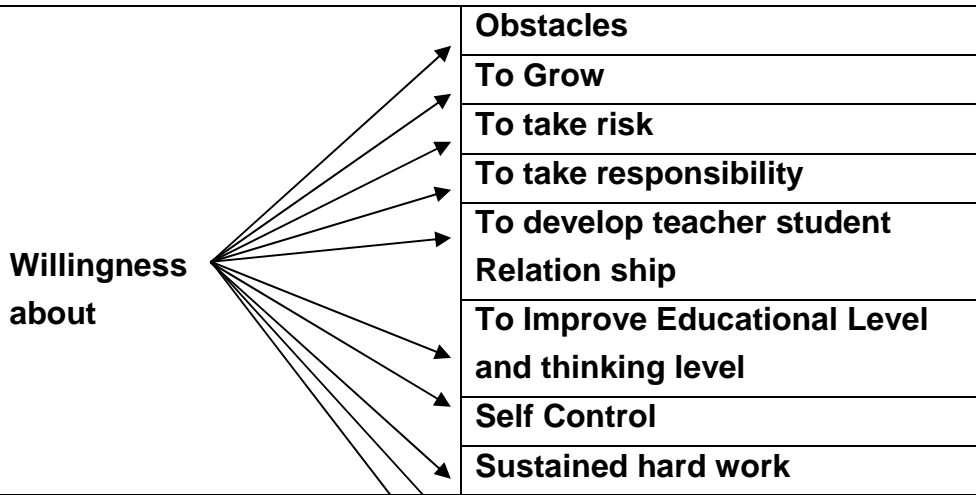
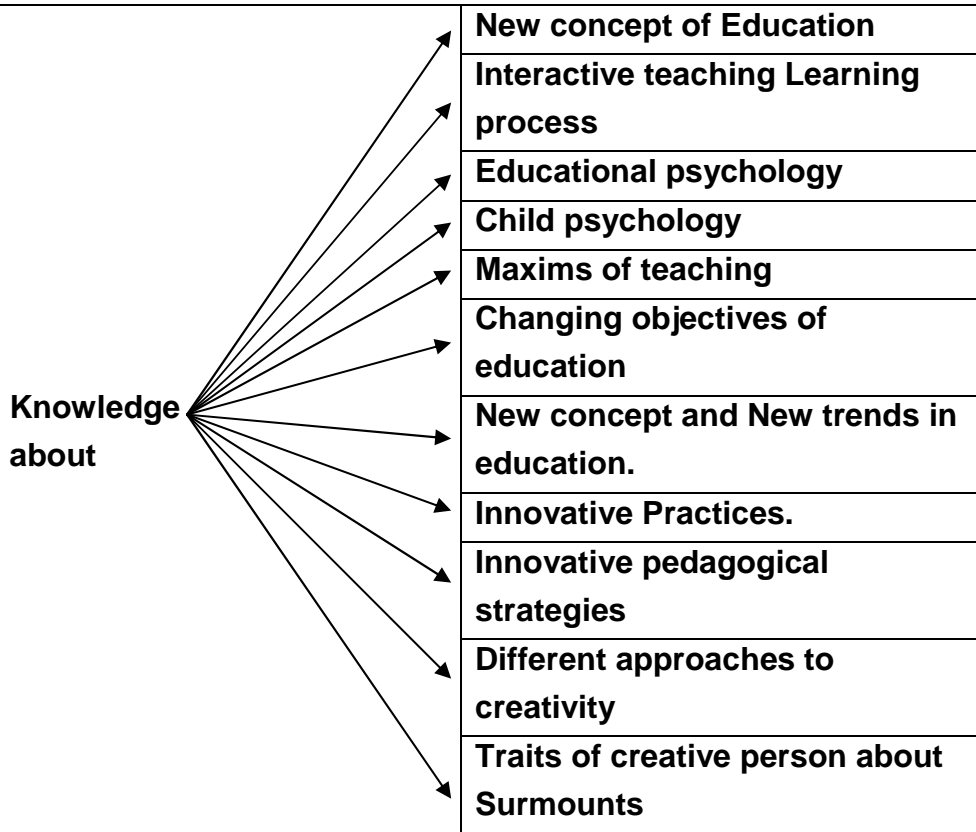
शिक्षकांचे गुण :

सृजनशीलतेकरिता शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका प्रामुख्याने, प्रेरकाची असते. तो मार्गदर्शक, पथदर्शक व मित्र असतो व ह्याव्यतिरिक्त त्याच्यात खालील गुणधर्म असतात

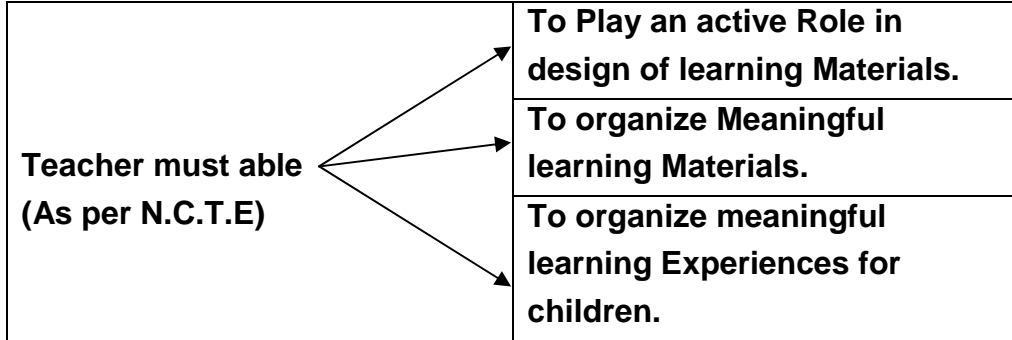
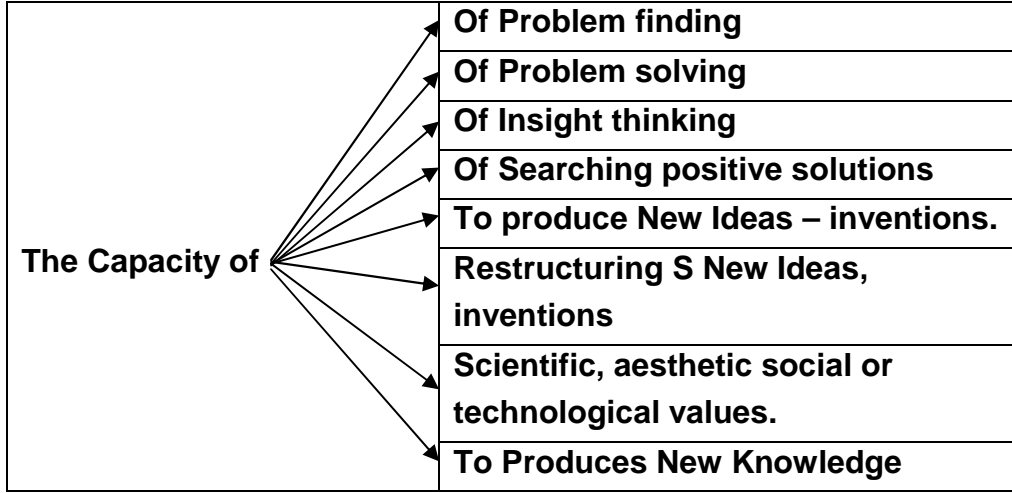

(As per N.C.T.E)

with learning outside the classroom.

	Determination.
	Emotional involvement

सर्जनशीलतेचे मूल्यमापन :

विद्यार्थ्यांमधील सर्जनशीलतेचे मूल्यमापन ही अतिशय क्लिष्ट बाब आहे पण ह्या ठिकाणी जेवढा शिक्षक हा Creative असेल तेवढाच तो ह्या घटकाचे मूल्यमापन स्वतःच्या निरीक्षणातून करू शकतो. स्वप्रत्याभरणाच्या माध्यमातून तो पुनश्च नवनिर्मितीच्या ध्येयाकडे आपले लक्ष केंद्रीत करू शकतो.

Torrance ने Recording and assessing creativity चे खालील चार घटक सांगितले आहेत.

- १) **Fluency:** The ability to produce a large number of Ideas.
- २) **Flexibility:** The ability to produce large variety of Ideas.
- ३) **Elaboration:** Ability to develop to fill out an idea.
- ४) **Originality:** The ability to produce Ideas that are Unusual Statistically in Frequents.

सर्जनशीलता निर्मिती व विकसन या बाबत पाठपुरावा :

- १) सर्जनशीलतेच्या उद्दिष्टांचे नियोजन करा. त्यानुसार आपल्या अध्यापनाचे नियोजन करावे लागेल.
- २) अध्ययन अध्यापनाची स्वतःची एक स्वतंत्र पद्धती विकसित करा.
- ३) विद्यार्थ्यांच्या अभिरुची व अनुभव ह्यांना **Buildup** करावे लागेल. अर्थात शाळेत व शाळेबाहेर सुद्धा.
- ४) **Role Play** मुळे विद्यार्थ्यांची **Imaginative engagement** वाढते, स्वतःच्या कल्पनांचे प्रगतीकरणाचे स्वतंत्र मिळते. प्रायोगिकीकरणाबद्दल सकारात्मकता निर्माण होते. ह्या सर्वांमुळे त्यांचे **Creative thinking and Behavior** ह्याला चालना मिळते. ह्या सर्वासाठी ज्ञान व कौशल्याचा आधार आवश्यक आहे.
- ५) विद्यार्थ्यांला आव्हानात्मक पण संपादनक्षम असे उद्दिष्ट द्यावे लागेल. ह्या उद्दिष्टांवर कार्यकरणाची निवड करण्याचे स्वातंत्र्य त्यांना द्यावे लागेल. ह्या कार्यात त्यांना आवश्यक असणाऱ्या सर्व उद्दिष्टांचा पुरवठा करावा लागेल.
- ६) विद्यार्थ्यांना प्रश्न विचारण्याकरिता प्रोत्साहित करावे लागेल. कल्पना व अभिव्यक्ती करण्याची परवानगी द्यावी लागेल. त्यांच्या **Originality** ला प्रोत्साहित व प्रबलन द्यावे लागेल.
- ७) **What if ? How might you?** अशा आशयाचे प्रश्न विचारून मुद्यांकडे वेगळ्या दृष्टिकोनातून पाहण्याची क्षमता विकसित करावी लागेल.
- ८) अशा वातावरणाची निर्मिती करावी लागेल ज्यात ते स्वतःला सुरक्षित समजु शकतील.
- ९) अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांना नेतृत्व करू द्यावे. व आपण मात्र मागे बसावे.
- १०) स्वतः विद्यार्थ्यांमध्ये मिसळा. आपणही **Co-learner** आहोत **Creative thinking and behavior** मध्ये **Join** व्हा.
- ११) विद्यार्थ्यांसोबत कार्य करण्याची संधी द्या.
- १२) स्वतःचे कार्यमूल्यमापन करण्याकरिता विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन व मार्गदर्शन करा.
- १३) स्वतःच्या कल्पनांची व प्रगतीची एकमेकांशी चर्चा करण्याचे स्वातंत्र्य त्याला द्या.
- १४) इतरांच्या कार्याला गुणात्मकतेने, स्विकारण्याची त्याची भूमिका तयार करा.
- १५) रचनात्मक प्रत्याभरणासाठी विद्यार्थ्यांला प्रोत्साहित करा.
- १६) स्वतःचे शिक्षणाबाबतचे ज्ञान अद्यावत ठेवावयास हवे.

- १७) शिक्षाकाने स्वतः माहितीचा स्रोत बनण्याचा प्रयत्न करावा.
- १८) शिक्षणातील नवनवीन संकल्पनांशी त्यांचा संबंध असावा. त्यांने परिचय करून घ्यावा. याबाबत त्याला प्रोत्साहित करावे. तद्वतच शिक्षाकाने स्वतः नवनवीन संकल्पनांच्या प्राप्तीत स्वतःला गुरफटून घ्यावे.
- १९) अध्ययन अध्यापनाबद्दल नविन दृष्टिकोन बाळगावा.
- २०) सातत्याने **Innovative thinking** करा तदनुसार **Innovative practices** कर भर द्यावा.

वरील सर्व विवेचनाचे अवलोकन केल्यास **Creativity can learn, Can develop** हे गृहितक मान्य करावे लागते नव्हे ते आज जगन्मान्य झालेले आहे एवढेच नाही तर **Creative Education** ही ज्ञान शाखा स्वतंत्रपणे समर्थपणे क्रियान्वित करता येऊ शकेल असा आत्मविश्वास शिक्षणक्षेत्रात निर्माण व्हायला हरकत नाही.

डॉ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला.

----- **** -----

Bibliography

- Craft A – **Report – Analysis of research and literature on Creativity in education March 2001.**
- Craft A- **Nourishing Educator Creativity: A holistic approach to C.P.D. in British Journal of in service education – Vol : 22 No. 3 Autumn. 1996 Pages 309-322.**
- Craft A - **Identity and Creativity: Educating For post modernism in Teacher Development: an International Journal of Teacher Professional development Vol no 1997 pages 83-93**
- Ai-Girl-Tan **Creativity –A handbook for teacher, Nanyang Technological Univ. Singapore.**
- Federico Mayorunesco Director general. **UNESCO-Appeals for the promotion of arts Education and Creativity at school to help construct a culture of Peace.**
- F David peal **Creativity and Education.**
- N.C.T.E **Curriculum Framework for Teacher Education, 2006**
- N.C.T.E **National Curriculum Framework, 2005.**

